

МОРАЛЬНІ АСПЕКТИ ПЕНАЛЬНОСТІ ПОСТМОДЕРНУ

Проблематика, що висвітлюється у цій статті, пов'язана з окресленням сутності сучасних форм кримінально-правової реакції, які піддаються суттєвим трансформаціям в епоху Постмодерну, що традиційно та, на нашу думку, обґрунтовано пов'язується з впливом глобалізації на культуру та економіку, що, врешті-решт, знаходить своє відображення і в праві. Ця стаття підготовлена в контексті дослідження автора щодо трансформації інституту покарання в умовах глобалізації [1; 2; 3].

У центрі нашого дослідження перебуває категорія песимізму, спроба застосування якої до аналізу теорій покарання здійснюється в цій статті. Це поняття знайшло своє більш ніж достатньо широке висвітлення у соціологічній науці. Наприклад, глибокий аналіз соціологічних теорій Постмодерну, в центрі яких перебуває категорія песимізму, здійснено відомим дослідником Дж. Рітцером [4]. На філософській спадщині Фрідріха Ніцше, гадаємо, можна не наголошувати в силу фундаментальності останньої (і особливо для цілей цієї статті).

Проте специфіка аналізу пенальності Постмодерну вимагає дослідження феномену песимізму саме в аспекті каральних практик. Ми переконані, що дослідження сутності та цілей кримінального покарання без врахування цієї філософської категорії на сучасному етапі буде більш ніж неповним, що, на нашу думку, підкреслює актуальність цієї статті.

Розпочинаючи викладення власних думок в контексті основної частини цієї статті, ми б хотіли висловити певне побоювання, яке пов'язане з наступними моментами. На нашу думку, навчальний процес у вітчизняних юридичних навчальних закладах та наукова діяльність (якщо ми говоримо про дослідження проблем покарання та обґрунтування цілей покарання) характеризуються тим, що ми можемо умовно визначити як пенологічний оптимізм. Студенти навчаються та привчаються сприймати романтичні пенологічні гіпотези як аксіоми, а потім те ж саме «споживає» наука кримінального права та криминологія, створюючи багато в чому шаблонні формально-юридичні дослідження з відповідними висновками, в яких ніхто фактично не наважується піддати сумнівам наступні твердження: 1) цілі покарання, затверджені в кримінальному законі, не можуть не досягатися; 2) цілі покарання, встановлені законом, не можуть не бути із самого початку визначені некоректно або навіть невірно.

Цей оптимізм стосується усіх без винятку цілей кримінального покарання. Проте більше за все ця науково-романтична фантастика «виливається» на мету реабілітації злочинців.

Крім того, цей песимізм не міг не зачепити також іншу «улюбленицю» класики, а саме загальну превенцію. Цей фундамент класичної школи кримінального права з раціоналізмом вибору між вигідним та невигідним. Проте, як можна не брати до уваги, що «джерелом задоволення є не задоволення волі (з цією у вищій мірі поверховою теорією я маю намір посилено боротися: незграбна психологічна підробка найбільш близьких для нас речей), а те, що воля виривається вперед і кожного разу отримує перемогу над тим, що стає перепоною на її шляху. Почуття задоволення полягає саме в незадоволенні волі, в тому, що вона може недостатньо насититися» [5, с. 357]. Проте загальна превенція завжди мала слабкість в тому, що одна людина використовується заради залякування інших. І, як зазначив Ніцше, коли людина використовується таким чином, вина не карається (навіть якщо вона б й існувала). Вина лежить на вихователях, на середовищі, на нас самих, а не на злочинці.

Це такою ж мірою стосується і кари: «Моральний гнів — це самий підступний вид помсти» [5, с. 420]. Кара в класичній інтерпретації навіть вже не помічає, що вона виглядає набагато гірше в своєму прогресі, аніж овіяний давниною принцип таліону.

Всі зазначені цілі — зразки доброчесності. Проте саме доброчесність, як слушно висловився Фрідріх Ніцше, має привілей кинути першу в'язанку дров до багаття, яке запалюється під ногами засудженого.

Беручи до уваги зазначене вище, можна констатувати, що вакуум морального виправдання застосування кримінально-правової репресії в умовах вже сформованої постсучасної пенальності заповнився прагматизмом та раціоналізмом, проте зазначені прагматизм та раціоналізм, передусім, пов'язані з певними практичними кроками, які не мають філософсько-правового обґрунтування та, можливо, навіть його і не потребують.

В умовах домінування цього філософсько-правового вакууму при застосуванні каральних практик вельми цікаво спостерігати за тим, як класичне кримінальне право з хвилюванням та нетерпінням очікує приходу нового месії в особі якогось філософа або кримінолога, якого згодом назвуть «видатним», який привнесе до класичної кримінально-правової стагнації свіжі ідеї на прикладі певного революційного твору, яке, в свою чергу, позбавить класичну школу від морального спустошення й розчарування, що виникли внаслідок бурхливого відновлення позитивістських ідей та впровадження на їх основі відповідних пенальних практик (переважно паноптично-дисциплінарної спрямованості).

Як на нашу думку, причини цього пенологічного песимізму є більш-менш зрозумілими. Принаймні ми можемо брати на озброєння марксистські ідеї, опрацьовані Георгом Руше та Отто Кіркхеймером, та в подальшому представлені Мішелем Фуко в його модуляційній концепції [6]. Проте, здається, головним питанням, що постає в контексті проблематики цієї статті, є питання концентрації песимізму та межі його впливу на сучасні пенологічні теорії (якщо взагалі можна говорити застосовувати слово «межі» до категорії песимізму).

Крім того, виникає питання, наскільки цей песимізм взагалі та його концентрація є здоровими для пенальності сучасного європейського суспільства.

Це обумовлює інше питання, відповідь на яке вимагає застосування методів порівняльного аналізу, в центрі уваги якого перебуватиме схоластичність та ефемерність реабілітаційної парадигми, що наповнювала та продовжує наповнювати класичне кримінальне право, та, з іншого боку, радикальність та навіть агресивність нового, постсучасного позитивізму паноптично-дисциплінарного зразку [7].

З одного боку, можна поставити питання: колапс реабілітаційної парадигми є трагедією або може комедією? Це питання, гадаємо, є актуальним з огляду на те, наскільки довго європейська пенальність штучно «насичувалася» гуманізацією, ідея якої мала виступати двигуном трансформації модуляцій кримінального покарання? «Гуманізація» як дороговказ до пенологічного Прогресу. Будь-яка інша ідея є крамолою. Ніщо, крім Прогресу.

З іншого боку, «вливання» концентрованої паноптичності, яка вже глибоко занурилася до соціальних відносин, — наскільки це небезпечно для здоров'я самого суспільства? Чи варто з ним боротися? Якщо варто, то як?

Ми не впевнені, що зможемо знайти точну відповідь на це питання в цій статті. Проте ми спробуємо поставити це питання на обговорення, використовуючи для цього категорії песимізму та нігілізму. Свого часу Ф. Ніцше писав, що «нігілізм — це до кінця продумана логіка наших великих цінностей та ідеалів, тому що нам потрібно спочатку пережити нігілізм, щоб переконатися в тому, якою була насправді цінність (Ф.Н.) цих «цінностей»... Нам потрібно коли-небудь знайти нові цінності» [5, с. 34]. Звичайно, ця думка великого філософа мало стосувалася проблематики обґрунтування пенологічних теорій. Проте, саме це висловлення найточніше відображає проблематику цієї статті, яка пов'язана з моральною спустошеністю каральних практик через достатньо тривалу відсутність у них філософсько-правового обґрунтування та морального виправдання, замість яких ці практики наповнюються застарілими, нерідко мертвими абсолютами, які, в свою чергу, одразу ж відторгаються через свою неприродність. Нової моралі ще немає, але «будь-яку» мораль практика не сприймає.

Саме це, на нашу думку, максимально точно відображає занепад класичних цінностей. І, можливо, згадані вище раціоналізм та прагматизм, які заповнили пенальний ландшафт Постмодерну та витіснили традиційні класичні цінності, свідомо залишили це поле порожнім, надаючи час та можливості створити нове філософське обґрунтування пенологічної теорії Постмодерну для відповідних каральних практик.

А поки що ми маємо велику концентрацію пенологічного песимізму, пов'язаного з занепадом моралі, яка свого часу була покладена в основу класичної школи кримінального права і яка сьогодні мало спрацьовує.

Класика була виключно моральною системою. Проте, як слушно зазначив Ф. Ніцше, «будь-яка виключно моральна система цінностей призводить до нігілізму» [5]. Між тим спроба розмірковувати про мораль, не підпадаючи під дію її чар, не довіряючи підступності її красивих знаків, не була вдалою для

європейської пенальності. Свого часу європейська пенальність була зачарована моральністю, наслідки чого вона сьогодні з великим напруженням намагається пересилити. Мораль зробила з європейською моральністю те ж саме, що робили сирени з мореплавцями в античній міфології.

Європейські пенологічні теорії, виховані в класичних традиціях та засновані на відповідних легендах, завжди намагалися одержати перемогу: моральну — над «злочинцем», кількісно-показову — над «злочинністю». Класичні погляди постійно шукали відповідь на питання: як нам взяти «злочинність» в облогу «попередження», «запобігання», «протидії» або «профілактики», що нагадує нараду керівних офіцерів якогось генерального штабу перед вирішальною битвою, яка покладе край цьому «ворогу» або, принаймні, «супротивнику». Між тими, мати ворогів — це найдавніша звичка людини, а відтак — її найсильніша потреба. Тому, як наслідок, «що є караним — ніколи не карається». Наш злочин проти злочинців полягає в тому, що ми ставимося до них як до негідників.

Питання свободи волі ще більше загострюється. І це на фоні того, що водночас в нашому суспільстві «гуманність» досягла величезних розмірів. І, як нам здається, всі ці намагання «знайти» та «перемогти» «ворога» завжди відрізнялися великим ступенем аморальності. В філософському сенсі це найкраще, гадаємо, відобразив Ф. Ніцше: «Перемога морального ідеалу досягається за допомогою таких само аморальних засобів, як і будь-яка інша перемога: насильством, неправдою, наклепом, несправедливістю» [5, с. 141]. Модулюючи зазначене вище на пенологічному полі, можна згадати проблеми соціалізаційного насильства, яке фактично покладене в основу категорії ресоціалізації, яка, в свою чергу, служить метою покарання в будь-якому кримінальному кодексі, заснованому на класичних принципах.

Тому ми не можемо не віддати належне Ф. Ніцше в його оцінці категорії «виправлення», яке завжди пов'язувалося саме з моральним виправленням: «Загальний обман та самообман в площині так званого морального виправлення. Ми не віримо в те, що людина може стати іншою, якщо вона не є іншою... Змінюється зовнішність, не сутність. Хто став злочинцем за збігом обставин та схильності, той не від чого не відучується, а навчається новому... Для суспільства, звичайно, являє інтерес лише те, щоб хтось не вчиняв більше певних вчинків; воно видаляє його для цієї мети з тих умов, за яких він може вчинити певні вчинки... Омана релігійних забобонів: покарання не спокутує, прощення при примиряє, зроблене не може стати незробленим... Методика психологічної чеканки фальшивої монети» [5, с. 186].

Тому вельми цікавою є думка Ф. Ніцше, що «намагання «гуманізувати» (яке вельми наївно вирішило питання, що є «людяним») є тартюфством, під прикриттям якого певний рід людей намагається отримати панування» [5, с. 144]. Це кореспондується з модуляційною концепцією М. Фуко в частині справжніх, але прихованих причин зміни пенальних формацій, де «гуманізація» виконувала лише функцію відволікання уваги від справжніх причин цієї трансформації пенальності. Перефразовавши Ніцше, можна сказати, що це була якась певна «зацікавленість у встановленні певної моралі», що мимоволі підтверджує його тезу про те, що треба «захищати добродетель від проповідників добродетелі», оскільки саме вони — «найбільші її вороги».

Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що питання осмислення сутності трансформації постсучасної пенальності потребує не скільки аналізу певних формалізованих даних, на які здебільшого спирається кримінологічна наука. Осмислення постсучасної пенальності пов'язане зі спробами відчувати той дух, яким вона характеризується. Цей дух стає відчутним крізь призму критичного аналізу моралі класичних поглядів на покарання, його зміст та цілі, які сьогодні стали більш ніж консервативними та намагаються міцно тримати під контролем пенологічний ландшафт, навіть не помічаючи, наскільки вони є незграбними в такому статусі.

Використані джерела:

1. Ягунов Д.В. Глобалізація та «криза покарання» трансформація пріоритетів пенальної політики сучасних країн / Д.В. Ягунов // Актуальні проблеми держави і права. — 2010. — Вип. 55. — С. 550-554.
2. Ягунов Д.В. Глобалізаційна обумовленість «кризи покарання»: аналіз сучасних пенальних практик на основі кримінологічних поглядів Мішеля Фуко / Д.В. Ягунов // Правова держава. Щорічник наукових праць. Випуск 21. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. — С. 325-330.
3. Ягунов Д.В. Глобалізація пробації або глобалізація соціального контролю? Перспективи розвитку концепції пробації у XXI ст. / Д.В. Ягунов // Актуальні проблеми політики. — Одеса: Юридична література, 2008. — Випуск 34. — С. 115-121.
4. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. — [5-е изд.]. — СПб.: Питер, 2002. — 688 с.
5. Ницше Ф. Воля к власти; Посмертные афоризмы: Сборник / Ф. Ницше; [пер. с нем.]. — Мн.: «Попурри», 1999. — 464 с.

6. Ягунов Д.В. Трансформація модуляцій кримінального покарання в працях Мішеля Фуко / Д.В. Ягунов // Правова держава: історія, сучасність та перспективи формування в Україні. Мат-ли міжн. наук.-практ. конф., м. Ужгород, 16-17 лютого. — Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2013. — С. 252-254.
7. Ягунов Д.В. Паноптизм сучасної політичної влади як загроза для паритетної демократії / Д.В. Ягунов // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. Вип. 47. — Одеса, 2012. — С. 198-206.

Ягунов Д. В. Моральні аспекти пенальності Постмодерну.

Стаття присвячена проблематиці теорій покарання в ХХІ столітті. В основу статті покладена ідея про те, що сутність та цілі покарання в новому тисячолітті кардинально змінилися, а тому потребують іншого філософсько-правового осмислення. Каральні практики потребують нового морального обґрунтування, якого класична школа кримінального права, на якій базуються сучасні кримінальні кодекси, надати не може.

Ключові слова: пенальність, теорії покарання, каральні практики, глобалізація, Постмодерн, моральне обґрунтування «права карати».

Ягунов Д. В. Моральные аспекты пенальности Постмодерна.

Статья посвящена проблематике теорий наказания в ХХІ веке. В основу статьи положена идея о том, что сущность и цели наказания в новом тысячелетии кардинально изменились, а потому требуют иного философско-правового осмысления. Карательные практики требуют нового морального обоснования, которое классическая школа уголовного права, на которой базируются современные уголовные кодексы, предоставить не может.

Ключевые слова: пенальность, теории наказания, карательные практики, глобализация, Постмодерн, моральное обоснование «права наказывать».

Yagunov D. Moral aspects of the Postmodern penalty.

This article is focused on the problems of theories of punishment in the ХХІ century. This paper is based on the idea that the nature and aims of punishment have changed dramatically in the new Millennium, and therefore require a new philosophical and legal interpretation. Punitive practices require new moral justification, which the Classical School of criminal law, which serve as a basis for modern criminal codes, can not provide.

Key words: penalty, theories of punishment, punitive practices, globalization, postmodernism, moral justification of the «right to punish».